

СЖК-1
9837

**ПРАЦЫ
КАФЕДРЫ
СУЧАСНОЙ БЕЛАРУСКОЙ
МОВЫ**

ВЫПУСК 5

ДА 70-ГОДДЗЯ 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ
ДОКТАРА ФІЛАЛАГІЧНЫХ НАВУК,
ПРАФЕСАРА АРНОЛЬДА ЯФІМАВІЧА МІХНЕВІЧА

Мінск
«РІВІШ»
2006

Навукова-даследчыцкая
бібліятэка
Беларусі

УДК 483.2(06)
ББК 81.2Бел.я43
П70

Рэкамендавана

пасяджэннем кафедры сучаснай беларускай мовы
філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
(прагакол № 10 ад 08.06.2006 г.)

Рэдакцыйная калегія:

*А. Я. Міхневіч (адк. рэд.), З. І. Бадзевіч (нам. адк. рэд.),
В. П. Краснёй, А. А. Лукашанец, М. Р. Прыгодзіч,
С. М. Балотнікава, Ж. Я. Белакурская, С. А. Важнік, У. І. Куліковіч,
К. П. Любецкая, В. М. Ляшук, Ю. В. Назаранка, А. А. Радзевіч,
Т. Р. Рамза, І. І. Савіцкая, А. Л. Садоўская, Г. К. Чахоўскі,
Т. Л. Чахоўская, В. Я. Шкілёнак, С. М. Якуба*

Выдаецца з 2001 г.

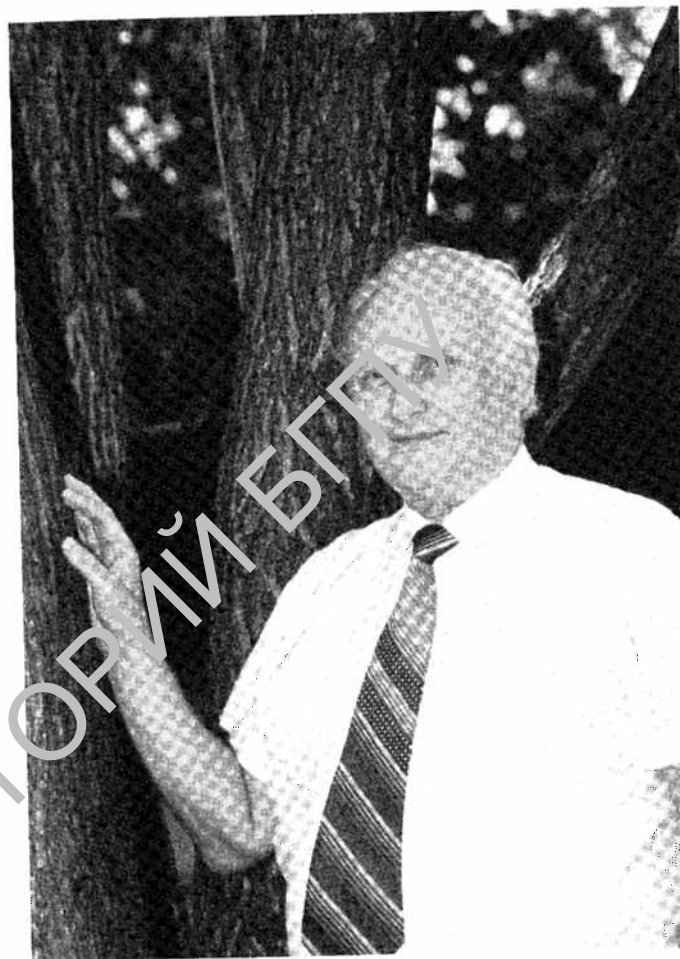
П 70 **Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. Вып. 5. Да 70-годдзя з
дня нараджэння д-ра філал. навук, праф. Арнольда Яфімавіча
Міхневіча / рэдкал. : А. Я. Міхневіч (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск :
РІВШ, 2006. – 234 с.
ISBN 985-500-052-8.**

Чарговы выпуск «Працы кафедры сучаснай беларускай мовы» прысвечаны юбіляру – Арнольду Яфімавічу Міхневічу, заснавальніку беларускай семантычнай школы, доктару філалагічных навук, прафесару, аўтару больш за 500 навуковых прац у галіне сучаснай беларускай мовы, сацыялінгвістыкі, рыторыкі, метадычнага выкладання і практычнага навучання мовам, гісторыі мовазнаўства, культуралогіі. Аўтары зборніка шчыра віншуюць шанюўнага юбіляра і прагануюць мэтру Беларускага мовазнаўства гэты сціплы падарунак.

УДК 483.2(06)
ББК 81.2Бел.я43

ISBN 985-500-052-8

© БДУ, 2006
© Афармленне. ДУА “Рэспубліканскі
інстытут вышэйшай школы”

Віншуем з юбілеем!!!

“Калі стваралісь Богам светы,
Па зорцы светлай чалавеку
Назначыў Бог святы спрадвеку...
Чым больш з людзей хто выдатнейшы,
Таго і зоркі блеск яснейшы...”

3. *Вікторка, Л. В.* Лінгвістычныя асновы перадачы англійскіх уласных асабовых імёнаў на беларускую мову / Л. В. Вікторка. – Мінск, 2003. – 38 с. – (Прэпрынт / МДЛУ; № 137).

4. *Гак, В. Г.* Национально-культурная специфика меронимических фразеологизмов / В. Г. Гак // Фразеология в контексте культуры: сб. ст. / отв. ред. В. Н. Телия. – М., 1999. – С. 260–265.

5. *Манакин, В. Н.* Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К., 2004. – 326 с.

6. *Маслова, В. А.* О роли этнокультурных факторов в формировании семантики славянской фразеологии / В. А. Маслова // Беларуская-руская-польская супастаўляльнае мовазнаўства і літаратуразнаўства: матэрыялы IV міжнар. навук. канф.: у 2 ч. – Віцебск, 22–24 красавіка 1997 / пад агул. рэд. Л. М. Вардамацкага, Г. М. Мезенкі. – Віцебск, 1997 г. – Ч. 2. – С. 323–324.

7. *Міхневич, А. Е.* Язык и культура: несколько методологических замечаний / А. Е. Михневич // Язык и культура. Проблемы современной этнолингвистики: материалы междунар. науч. конф., Минск, 2–4 ноября 2000 г. / под ред. И. И. Токарева. – Минск, 2001. – С. 6–10.

8. *Серебренников, Б. Л.* Как происходит отражение картины мира в языке? / Б. Л. Серебренников // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / отв. ред. Б. Л. Серебренников. – М., 1988. – С. 87–107.

9. *Телия, В. Н.* Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от миропонимания к миропониманию) / В. Н. Телия // Славянское языкознание. XI Междунар. съезд славистов: докл., Братислава, сент. 1993 г. / отв. ред. Н. И. Толстой. – М., 1993. – С. 302–314.

Н. У. Чайка

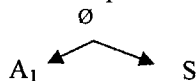
КЛАСІФІКАЦЫЯ ТЫПАЎ ПРАПАЗІЦЫЙ ЭЛІПТЫЧНЫХ СКАЗАЎ

Дыктумны змест у эліптычнага сказа фарміруецца пры дапамозе спецыяльных сродкаў – пераважна актантаў і сірканстантаў, якія канкрэтызуюць семантыку агульнага дзеяслова. Тып прапазіцыі эліптычнага сказа залежыць ад семантыкі прэдыката і ўключае актантаў і сірканстанты. Паводле семантыкі эліптычныя сказы падзяляюцца на два класы – эліптычныя сказы з дынамічнай прапазіцыяй і эліптычныя сказы са статальнай прапазіцыяй.

1. Эліптычныя канструкцыі з прапазіцыяй дынамічнай лакалізацыі

1.1. Трохкампанентныя мадэлі эліптычных сказаў ізаморфнай структуры

У эліптычных сказах са значэннем перамяшчэння ў прасторы сустракаецца *трохкампанентная кампазіцыя* элементаў, якая ўключае эліпсаваны дзеяслоў, першы актонт і *сірканстант* (*AarDir*):

Актонт называе суб'ект перамяшчэння: часцей за ўсё гэта асоба, радзей – прадмет. Сірканстант называе *лакалізацыю перамяшчэння*. Прычым лакалізацыя перамяшчэння можа быць як з указаннем на кірунак перамяшчэння, так і без указання на яго. Прапазіцыю дынамічнай прэдыкацыі ў такіх сказах утвараюць сірканстанты. Сірканстанты са значэннем дынамічнай лакалізацыі *ўказваюць на кірунак перамяшчэння і прадвызначаюць* (на аснове адваротнай валентнасці) семантычную спалучальнасць з прэдыкатамі класа перамяшчэння.

У беларускай мове мадэль S_1 можа рэалізавацца ў вялікай колькасці схем.

У функцыі першага актонта можа выступаць назоўнік у назоўным склоне, а ў функцыі сірканстанта – назоўнік у вінавальным склоне з прыназоўнікам. У такім выпадку эліптычны сказ уяўляе сабой рэалізацыю трохкампанентнай мадэлі сказа $N_n \emptyset N_a$: *Ну, што яшчэ трэба было паліцыі. Тапа здабыча – прама ў кішэню* (В. Быкаў); *Галгоўскі – у сорад свой родны, Падгол – у любімы калгас* (П. Броўка).

Прапазіцыю дынамічнай лакалізацыі найбольш выразна праяўляецца ў сірканстантах, выражаных назоўнікамі з прыназоўнікамі, якія ўказваюць на канечны пункт перамяшчэння суб'екта ў прасторы. У беларускай мове названы сірканстант можа выражацца назоўнікам у форме вінавальнага склону з прыназоўнікам *на*, і ў гэтым выпадку эліптычны сказ рэалізуецца ў схеме $N_n \emptyset$ на N_a : *Сава – на салую вяршыню, найярчэйшую з нябёсаў зорку* (М. Танк); *Я за тое, каб зораг з пацалункамі не лез, – Хай ён там застаецца ва ўчора: Злая сіла – на цёмны лес* (В. Зуёнак).

Актанты прапазіцыі перамяшчэння могуць набываць іншае нападзенне: яны могуць быць выражаны асабовымі займеннікамі ў форме назоўнага склону з прыназоўнікам *у*. У гэтым выпадку эліптычная рэалізацыя трохкампанентнай структуры будзе наступнай $Pron Pers \emptyset$ у N_a : – *Добра, добра. Зараз... А ты хіба – у каморку?* (І. Мележ); – *Я – у атрад, а ты ж, мабыць, да немцаў хочаш? – сказаў Войцік і сцюдзёнымі вачамі уставіўся ў Сушчэню* (В. Быкаў); – *Ты вось што... Вядзі ўсё прама. А я – у батальён* (В. Быкаў). Падобныя сказы часцей за ўсё ўжываюцца ў рэпліках дыялога. Суб'ект перамяшчэння звычайна ўказвае на свой канечны пункт перамяшчэння (2, 3) або прызначае гэты пункт іншаму суб'екту (1). У названых сказах для фарміравання прапазіцыі перамяшчэння могуць ужывацца часціцы або пабочныя словы: *Ты лети – у тыл* (В. Быкаў); *Я, мабыць, у ланцуг* (В. Быкаў).

Сірканстант, які ўказвае на канечны пункт перамяшчэння, у эліптычных сказах можа быць выражаны назоўнікам у форме вінавальнага склону з прыназоўнікам *на*, і ў гэтым выпадку эліптычны сказ будзе рэалізавацца ў схеме $Pron Pers \emptyset$ на N_a : *Я лети –*

на вакзал. Пакуль лаўкі не занялі (В. Быкаў); Я на гарышча! – адразу сагнаўшы ўсмейку, сказала Марыя (В. Быкаў); – А куды іх нясе. Ажно курцы пясок. – Ды на выстаўку ўсе – У Чырвон-Гарадок (П. Броўка).

Сіркканстанты дынамічнай лакалізацыі суб'екта (як складаючыя дынамічнай прэдыкацыі) у прыведзеных сказах выступаюць адзіным сродкам утварэння прапазіцыі перамяшчэння ў прасторы. Выражацца названым семантычным кампанентам ў беларускай мове могуць і іншымі сродкамі: суб'ект – асабовым займеннікам, сіркканстант – назоўнікам у родным склоне з прыназоўнікам *на*. Пры такой кампазіцыі семантычных кампанентаў эліптычны сказ рэалізуецца ў схеме Pron Pers $\emptyset$ да N_g : Я – да *цёткі*, – *ціха сагнаўшы ўсмейку, сказала Марыя, хаваючы, аднак, вочы, і ён зразумеў: здарылася нешта кепскае* (В. Быкаў); *Ану, пуці! Я – да начальства!* (В. Быкаў); Я – да *нашых куркулёў! Ну не!* (А. Дзялендзік).

Семантычны суб'ект у эліптычных сказах можа выражацца і азначальным займеннікам у функцыі асабовага: *А сам – да людзей* (Т. Бондар).

Сіркканстант са значэннем пункта перамяшчэння можа выражацца асабовым займеннікам і абазначаць асобу, да якой накіроўваецца суб'ект. У такіх выпадках асоба змяшчае ў сабе адначасова рысы як сіркканстанта, так і трэцяга актанта, аднак на семантычным узроўні такія кампаненты абазначаюць кірунак перамяшчэння з указаннем канкрэтнага канечнага пункта. Сказы з названай семантыкай рэалізуюцца ў беларускай мове ў наступнай схеме Pron Pers $\emptyset$ да Pron Pers_n: Я – да *цябе, Сушчэня*, – *пасцюдзянелым голасам сказаў Бураў* (В. Быкаў); Я – да *Вас, Арына Радзівонаўна. Па вашаму пісьму* (А. Макаёнак); Я – да *вас, хлопцы* (К. Чорны).

Прапазіцыя перамяшчэння можа ўтварацца пры дапамозе лакатыўнага сіркканстанта, які рэалізуецца формай назоўніка ў давальным склоне з прыназоўнікам *к*, і ў такім выпадку эліптычны сказ адпавядае схеме Pron Pers_n $\emptyset$ к N_g : *А вы – к малатарні. У зумно* (І. Мележ); *Ну, я – к Чарнаштану* (В. Быкаў) або N_g $\emptyset$ к Pron Pers_n: *Уладзімір Андрэвіч, к вам настаўніца, Лідзія Сямёнаўна* (А. Макаёнак).

Як бачна, семантыка дынамічнага перамяшчэння ў эліптычным сказе фарміруецца пры дапамозе камбінацыі актанта-сіркканстантных структурных кампанентаў. Сіркканстанты ў прыведзеных сказах называюць зыходны або канечны пункт перамяшчэння суб'екта, прычым рэалізуюцца як актанты, так і сіркканстанты самымі рознымі граматычнымі формамі: займеннікамі і назоўнікамі ў назоўным склоне (першыя актанты), назоўнікамі або займеннікамі ва ўскосных склонах і прыслоўямі (сіркканстанты).

Прапазіцыі дынамічнай лакалізацыі могуць уключаць у свой склад сіркканстанты, якія не ўказваюць на канечны пункт перамяшчэння. Дэ-

нататам такога сказа з'яўляецца перамяшчэнне ў межах пэўнага арыенціра, і дэнататыўную сітуацыю складае напрамак кірунку пэўнага суб'екта адносна пэўнага аб'екта рэчаіснасці. Пазіцыя апушчанага дзеяслова ў эліптычных сказах з названым значэннем прадстаўлена класам дзеясловаў са значэннем *ісці, рухацца, перамяшчацца ў* неабходнай форме. Прапазіцыя перамяшчэння канчаткова фарміруецца пры дапамозе сіркканстантаў лакатыўнага значэння – складаючых прэдыкацыйнай функцыі. Сіркканстанты названых сказаў (Adv Dyn) рэалізуюцца ў беларускай мове ў вялікай колькасці форм. Часта сустракаюцца эліптычныя сказы, у якіх Adv Dyn выражана прыслоўямі тыпу *насустрэч*, які ўказваюць на кірунак перамяшчэння, аднак не ўказваючы пры гэтым на канечны пункт. Эліптычныя сказы з названым значэннем рэалізуюцца ў беларускай мове ў схеме N_n $\emptyset$ Adv Dyn. *Дарогі, полег, Блізка лес. Насустрэч – афіцэр СС* (П. Броўка); *А перад ім – хэнее неба, А перад ім – машын гудкі. Насустрэч – поле, поле з хэебам. Насустрэч – дзеці, як званкі* (П. Броўка); *Няспынна насустрэч – касякі аблокаў і ўспамінаў* (Т. Бондар).

Прапазіцыя лакальных сказаў пэўным чынам звязана з прэдыкацыйнай характэрыстыкай прасторавага арыенціра, але канечны пункт у іх не ўказваецца.

Сутракаюцца эліптычныя сказы, у склад якіх уваходзяць сіркканстанты са значэннем зыходнага пункта перамяшчэння: *А кулі, кулі – адусюль. Няма ратунку ім ад куль* (П. Броўка).

Асноўным значэннем Adv Dyn у эліптычных сказах з'яўляецца семантыка перамяшчэння адносна пэўнага арыенціра. Сіркканстант са значэннем арыенціра, адносна якога ажыццяўляецца перамяшчэнне, можа быць выражана назоўнікам з прыназоўнікам, эліптычны сказ пры гэтым рэалізуецца ў трохкампанентных схемах N_n $\emptyset$ наўздоўж N_d : *І куля – наўздоўж цела* (В. Быкаў); N_n $\emptyset$ з N_d : *І абкружылі лес вакол, А бомбы з неба – Стогне дол* (П. Броўка).

Акалічнасць (Adv Dyn) у форме роднага склона можа спалучацца з іншымі прыназоўнікамі, і эліптычны сказ у такіх выпадках рэалізуецца ў схемах N_n $\emptyset$ з N_d або Pron Pers $\emptyset$ ад N_d : *А Віктар што – з вайны? – здзівілася Сцепаніда* (В. Быкаў); Я – ад *Волкава*, – *ціха сказаў мужчына і змоўк, чакаючы адказу* (В. Быкаў).

Эліптычныя сказы дынамічнай прэдыкацыі могуць змяшчаць акалічнасць (Adv Dyn) са значэннем прасторавага арыенціра, межы якога пераадольваюцца ў працэсе перамяшчэння. Эліптычны сказ у гэтым выпадку адпавядае схеме Pron Pers $\emptyset$ Adv Dyn. Ты – на *верху. А я ў нізе. Пальеш, а я знізу падпалю* (В. Быкаў).

Прапазіцыя перамяшчэння ў беларускай мове таксама рэалізуецца ў эліптычных сказах, якія адпавядаюць схемам Pron Pers_n $\emptyset$ за Pron Pers_n, Pron Pers_n $\emptyset$ з Pron Pers_n, Pron Pers $\emptyset$ з N_1 : *А ты – за мной. Па маіх слядах трымай. Тут нямнога ўжо, – сказаў зводдаль Рыбак...* (В. Бы-

каў); *Я – за вамі, сэр* (А. Макаёнак); *Не хачу дамоў. Я – з цэзарам* (А. Макаёнак).

Такім чынам, у эліптычных сказах прапазіцыйнае значэнне перамяшчэння фарміруецца пры дапамозе актантаў і сірканстантаў. Вядучая роля сірканстантаў выяўляецца ў тым, што менавіта яны фарміруюць прэдыкацыю сказа на аснове адваротнай валентнасці. Дзякуючы сірканстантам у такіх сказах яскрава праяўляецца семантыка перамяшчэння.

Прапазіцыя дынамічнай лакалізацыі сустракаецца і ў эліптычных сказах, пабудаваных у форме пытання. Сірканстанты ў названых канструкцыях выконваюць семантычную функцыю дынамічнага лакалізатара і выражаюцца прыслоўнымі займеннікамі, актантавыражаюцца асабовымі займеннікамі і сказ адпавядае наступнай схеме: Pron Pers $\emptyset$ Pron Adv. *Ты куды? – перапыніла яе мацьха* (І. Мележ); *Ты куды ёто?* (І. Мележ); *Адкуль вы? Куды?* (А. Куляшоў); *Яўхім! – павысіў голас стары корч. – Пасля паўзы ён запытаў строга: – Куды ты?* (І. Мележ); *А вы куды?* (В. Быкаў); *Даўно не бачыліся Сцепанідка, куды ж ты, як маешся?* (В. Быкаў).

Прапазіцыя дынамічнага перамяшчэння можа мець у сваім складзе сірканстант з тэмпаральна-якасным значэннем. У падобных сказах прапазіцыя перамяшчэння ўключае эліптычны дзеяслоў і сірканстант і рэалізуецца ў схемах Pron Pers $\emptyset$ Adv Temp Qnal. *Ты сядай во!* *Я – зараз, – кінуў мне Ткачук* (В. Быкаў); *Я – мігам. На адной назе* (А. Макаёнак); *А ну пачакай. Я зараз* (В. Быкаў); *Вы пабудзьце, а я зараз* (А. Макаёнак); *Я хутка. Ты пасядзі тут, – сказаў ён Цімошкіну* (В. Быкаў); *Ты пабудзь, а я на хвілінку* (В. Быкаў).

Сірканстанты ў падобных сказах характарызуюць перамяшчэнне не толькі паводле працягласці, але і паводле спосабу перамяшчэння ў прасторы.

Прапазіцыя перамяшчэння ў прасторы можа ўключачць таксама сірканстант спосабу дзеяння, які характарызуе эліпсаваны дзеяслоў у якасных адносінах. Эліптычны сказ у такіх сказах рэалізуецца ў схеме $N_n \emptyset$ Adv Qnal або Pron Pers $\emptyset$ Adv Qnal. *А немцы, немцы – вярнулім. Ён палівае іх агнём* (П. Броўка); *Я – пехатой, – узрадаваўся ён, што гэтая вуліца была не так далёка, як яму здавалася пачатку* (В. Быкаў); *Мы – градою, узмежкам, – паказаў чехла* (Т. Бондар); *Усе птушкі – чарадой... Усе – дамоў... Навошта ж ён у вырай* (Т. Бондар).

1.2. Трохкампанентныя эліптычныя сказы неізаморфнай структуры

Эліптычныя канструкцыі адпавядаюць мадэлі $A_3 \leftarrow \emptyset \rightarrow S$. У падобных сказах са значэннем перамяшчэння ў прасторы могуць адбывацца якасныя змены ў сістэме актантаў. Першы актонт можа трансфармавацца ў другі або трэці актонт. Пры такой лінгвістычнай аперацыі се-

мантыка сказа застаецца адпаведнай прэдыкату, аднак структурныя змены адбываюцца: сказ становіцца аднаасастаўным. Колькасць прапазіцыйнальных кампанентаў у падобных сказах не мяняецца, а эліптычныя сказы рэалізуюцца ў схемах: Pron Pers $\emptyset$ Adv Loc або Ng $\emptyset$ Adv Loc: *Васіль раптам спалохана, неяк па-дзіцячы запытаў: – Куды ёто мяне?* (І. Мележ); *Васілёчак, капасочак, сынку мой... Куды ж цябе, за што ж цябе, за якія грахі дзяціначку маю?* (І. Мележ); *А бабу куды? У вуглавую?* (В. Быкаў). Прапазіцыя перамяшчэння ў прасторы ў падобных сказах складаецца з такіх прэдыкатыўных складаючых, як трэці актонт і сірканстант. Трэці актонт, выражаны назоўнікам або асабовым займеннікам у родным склоне, прадвызначае эліпсаваны дзеяслоў са значэннем актыўнага дзеяння ў функцыі галоўнага члена нягэўна-асабовага сказа.

Аднаасастаўныя мадэлі эліптычных сказаў могуць рэалізавацца ў форме інфінітыўнага або геўна-асабовага сказа. У такім выпадку трохкампанентныя мадэлі сказа рэалізуюцца ў схемах Pron Pers $\emptyset$ Adv Dup або Pron Pers $\emptyset$ k N_d: *А вам далёка?* (В. Быкаў); *А яго – к нам?* (І. Мележ).

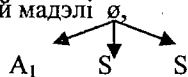
Прыведзеныя вышэй сказы ілюструюць адну з магчымых рэалізацый прапазіцыі перамяшчэння ў трохкампанентных мадэлях у беларускай мове. Прычым структурна-семантычная рэалізацыя названых сказаў характарызуецца разнастайнасцю. У трохкампанентных эліптычных сказах можа апускацца частка галоўнага члена, якая нясе лексічнае значэнне, а эліптычна выражаецца частка, якая змяшчае граматычныя паказчыкі апушчанага дзеяслова: мадальнасць, час, фазіснасць і іншыя. Прапазіцыя перамяшчэння ў прасторы ў гэтым выпадку складаецца з мадальнага дзеяслова, сірканстанта, выражанага назоўнікам або займеннікам ва ўскосным склоне з прыназоўнікамі або без іх, і сказы адпавядаюць схемам N_a трэба $\emptyset$ на N_a або можна $\emptyset$ да Pron Pers_g: *Можна да вас, хазяін? Трошкі абагрэцца?* (В. Быкаў); *На покуць трэба юбіяру! – напамніў Лёкса Тамашу* (Н. Гілевіч).

Як бачна, прапазіцыя перамяшчэння ў прасторы ўласціва эліптычным сказам як двухасастаўным, так і аднаасастаўным. Гэта пацвярджае думку пра тое, што колькасць саставаў у сказе – з'ява паверхневай структуры сказа. Глыбінная семантыка перамяшчэння можа рэалізавацца ў любых канструкцыях. Якасць актантаў залежыць ад пэўных граматычных асаблівасцей дзеяслова. Гэтыя асаблівасці і ўплываюць на характар актантаў, а форма апушчанага дзеяслова і прадвызначае іх якасць, а рухомы характар актантаў дазваляе ім трансфармавацца ў залежнасці ад характару прэдыкацыі: *Юбіярка – на покуць* (A₁ $\emptyset$ S), *юбіярку – на покуць* (A₂ $\emptyset$ S), *з юбіяркай – на покуць* (A₃ $\emptyset$ S).

1.3. Чатырохкампанентныя мадэлі эліптычных сказаў ізаморфнай структуры

Эліптычныя сказы са значэннем перамяшчэння могуць уключаць большую колькасць кампанентаў. Структура прапазіцыі можа пашырацца за кошт актантаў або сірканстантаў, якія канкрэтызуюць семантыку перамяшчэння. Кампазіцыя прапазіцыўных элементаў можа быць рознай.

Акрамя сірканстанта, які ўказвае на кірунак перамяшчэння, у эліптычны сказ можа ўводзіцца сірканстант спосабу дзеяння. Эліптычны сказ у такім выпадку адпавядае чатырохкампанентнай семантычнай мадэлі $\emptyset$.

якая ў беларускай мове можа рэалізавацца ў схемах $N_a \emptyset Adv Qnal$ на N_a або $Pron Pers \emptyset Adv Qnal$ на N_a : *І раптам лёгкі цень – на велічнасць уцёса* (Р. Баравікова); *Птушка патрывожаная свішча, і настылі з раніцы кусты, Я хутчэй – на ціхае гарышча, дзе схаваны даўнія лісты* (Р. Баравікова); *А ён гэтак рашуча – проста на іх* (В. Быкаў). Структурна-семантычная ізаморфнасць сказаў дазваляе ў поўнай меры рэалізаваць імпліцытна выражанае значэнне перамяшчэння. Кампазіцыя прапазіцыўных кампанентаў мяняецца ў залежнасці ад форм выражэння сірканстанта. Таму эліптычны сказ можа рэалізавацца ў схемах $N_a \emptyset Adv Qnal$ з N_a : *І міны скрозь з бакоў усіх* (П. Броўка); *Немцы з лесу ланцугом* (А. Дудараў); $N_a \emptyset Adv Qnal Adv Qnal$: *Хлопцы ўзялі здабытак свой, Ды раптам кулі чарадой* (П. Броўка); $Pron Pers \emptyset$ у $N_g Adv Qnal$: *Бабуля! Ідзі кіпяці шпрыц, а я мігам у антэку* (А. Макаёнак); *Вы ўсе разам у лес?* (І. Мележ); $N_n \emptyset Adv Qnal$ на N_i : *Гарачым агнём неспакойная кроў на пругкіх жылах* (А. Куляшоў); $Pa \emptyset N_i$ праз N_g : *Глянуў, усё расце, буяе, агуркі на тапарышчу, памідоры на гаршку. А праз гэту прыгажосць гусеніца... магістраль* (М. Матукоўскі).

Ізаморфнасць структуры эліптычных сказаў у дадзеным выпадку прадвызначае ўтварэнне прапазіцыі перамяшчэння тыповымі сродкамі.

Акрамя акалічнасці месца, прапазіцыя перамяшчэння можа ўключаць сірканстант са значэннем мэты. Кампазіцыя прапазіцыўных кампанентаў рэалізуецца ў схеме да $N_g \emptyset Adv Fin$: *Ды бунтуе цікаўнасць: А што пад шыл'дай «футурум»? Да суседа на касу – уніз ці на верхатуру* (В. Зуёнак). Спецыфічнай рысай сірканстанта мэты ($Adv Fin$) з'яўляецца магчымасць спалучацца з прэдыкатамі як статычнай характарызацыі, так і дынамічнай характарызацыі. Аднак сінтаксічныя функцыі названых сірканстантаў звычайна супадаюць з сінтаксічнымі кампанентамі і характарызуюцца зместавай адназначнасцю.

Шырокія спалучальныя магчымасці дзеяслова са значэннем перамяшчэння дазваляюць пашыраць структуру сінтаксічнай адзінкі.

У эліптычны сказ са значэннем руху можа ўводзіцца *сірканстант са значэннем часу*. Прапазіцыўны суб'ект у падобных сказах называе асобу або прадмет, які ажыццяўляе перамяшчэнне. Прапазіцыўная тэмпаральнасць такіх сказаў звычайна ўказвае на некаторыя адценні дынамічнай працэсуальнасці аб'екта. Гэта можа быць дынамічная працэсуальнасць, якая паўтараецца пастаянна або перыядычна. Сірканстант са значэннем часу ($S Temp$) можа выражацца або прыслоўем, або назоўнікам з прыназоўнікам. Такім чынам прапазіцыя перамяшчэння пашыраецца за кошт увядзення факультатывных кампанентаў, якія канкрэтызуюць семантыку сказа: *А думы – ў горы. Зноў і зноў* (П. Броўка).

У эліптычных сказах актанта можа ўключаць два і больш кампаненты. У склад прапазіцыі нага актанта можа ўваходзіць каагенс, які разам з суб'ектам можа выконваць сумеснае дзеянне або перамяшчэнне: *Дзень кожны і з стадам – сюды, на балота* (З. Бядуля). Павелічэнне колькасці актантаў кампанентаў канкрэтызуе прапазіцыўную семантыку, што вельмі важна для эліптычных сказаў, у якіх дзеяслоў апушчаны, а семантыка эліпсаванага дзеяслова зводзіцца да семантычнага модуля. Каагенс у эліптычных сказах можа ўплываць на фарміраванне функцыі прэдыката, на якой і базіруецца прапазіцыўная семантыка:

– *Ён жа ўсё па начах то з дзеўкай, то шчэ з кім!*

– *Шчэ невядома, ты з кім* (І. Мележ).

Аналагічнай з'яўляецца сінтаксічная структура прапазіцыі з сірканстантамі, якія абазначаюць пэўны адрэзак часу. Факультатывныя сірканстанты ў гэтым выпадку змяшчаюць колькасны аспект часу: *Вы на доўга да нас?* (В. Быкаў); *А вы – надоўга ў родны дом?* (Н. Гілевіч); *Я сёння – нікуды* (А. Макаёнак); – *Так-так! А калі назад?* – *Я назаўсёды сюды* (А. Макаёнак). Прапазіцыўная семантыка перамяшчэння ў дадзеных сказах фарміруецца пры дапамозе першага актанта суб'ектнага значэння (A_1), сірканстанта месца ($S Dir$) і сірканстанта часу ($S Temp$). Менавіта такая канфігурацыя сэнсавых элементаў і робіць магчымым рэалізаваць прапазіцыўную семантыку перамяшчэння ў эліптычным сказе. Спалучэнне $Adv Dir$ з дзеясловам перамяшчэння з'яўляецца асноўнай заканамернасцю ўтварэння прапазіцыўнай семантыкі перамяшчэння з дынамічнай лакалізацыяй. Дзякуючы названай канфігурацыі сэнсавых элементаў, значэнне руху можа выражацца і «бездзеяслоўным» спосабам. Аднак нават эліпсаваны дзеяслоў захоўвае сваю семантычную функцыю і, больш таго, усе граматычныя значэнні і формы.

Прапазіцыя дынамічнай лакалізацыі можа змяшчаць сірканстант часу ($S Temp$), які ўказвае на канкрэтны час ажыццяўлення працэсу.

Названыя сірканстанты звычайна выражаюцца прыслоўямі часу, а эліптычны сказ пры гэтым рэалізуецца ў схеме $N_a \emptyset Adv Dir Adv Temp$.

Дзед, а куды ты пасля вайны? (А. Дудараў); Тады Войцік ураза апрытомнеў і, прыгнуўшыся, кінуўся за хвою, а пасля – на ўзлеску да-лей (В. Быкаў); Як дачулася, што ты ўладу такую займеў, у тую ж хвіліну я – сюды (А. Макаёнак); Вось пераначуем, а заўтра ўсіх параненых – у тыл (В. Быкаў); Будзе што паглядзець. Ёсць нямала навін. Я – з Чырвон-Гарадка, можа, сорок хвілін (П. Броўка).

Факультатыўны сірканстант з часовым значэннем уносіць пэўную дакладнасць у тэмпаральную характарыстыку працэсу, аднак дамінуючая роля тут застаецца за сірканстантам месца (S Dir), які «фарміруе» названую семантыку эліптычнага сказа.

У прыведзеных прыкладах элементарныя прапазіцыі ўтвараюцца тыповымі (марфалагізаванымі) сродкамі: суб'ект дзеяння назоўнікам або займеннікам у назоўным склоне, сірканстанты месца і часу (S Dir, S Temp) прыслоўямі або назоўнікамі ва ўскосных склонах. Гэта дае падставы адносіць аналізуемыя эліптычныя сказы з прапазіцыяй перамяшчэння да ізаморфных структур, у якіх актанта і сірканстанты выконваюць «сваю» прапазіцыйную ролю.

Нярэдка можна назіраць увядзенне ў семантычную структуру эліптычнага сказа сірканстанта часу, які ўказвае на канкрэтны час ажыццяўлення працэсу: *Праз некалькі дзён мы – на Волзе (А. Макаёнак); Яна – на ганак праз імгненне, А там – на вулку наўздагон (Н. Гілевіч).*

Прапазіцыйная семантыка ў прыведзеных прыкладах рэалізуецца ў ізаморфнай структуры канфігурацыяй актантаў і сірканстантаў з тыповымі семантычнымі ролямі. Структура прапазіцыі са значэннем перамяшчэння можа пашырацца за кошт іншых актантаў і сірканстантаў. У структуру прапазіцыі можа ўводзіцца каагенс, які ўказвае на асобу, якая ажыццяўляе перамяшчэнне разам з агенсам. *Ну, пакуль, А я з парторгам – У бригады да касцоў (П. Броўка).*

Факультатыўны кампанент суб'ектнага тыпу канкрэтызуе прапазіцыйную семантыку эліптычнага сказа, сам эліптычны сказ характарызуецца ізаморфнасцю, а актанта-сірканстантны комплекс выконвае тыповыя сінтаксічныя функцыі. Падобныя эліптычныя сказы звычайна рэалізуюцца ў схемах $N_n (Pronn) z N_1 \emptyset u N_a$.

У структуру прапазіцыі перамяшчэння могуць увадзіцца сірканстанты, якія абазначаюць напрамак перамяшчэння ад пачатковага да канечнага пункта. Эліптычныя сказы такога тыпу звычайна рэалізуюцца ў схемах $N_n (Pronn) \emptyset z N_g u N_n$: *Мы з начы глухой – у вечны свой світанак, у нечыя нябёсныя палі (Р. Баравікова); N_n \emptyset z N_g на N_a*: *Прабег шарак, узняўшы хруст, Прачнуўшыся ад сну. Птушыны піск – з куста на куст. Бы спудзіў хто жаўну (П. Броўка); 3 N_g \emptyset u N_a*:

З натоўну – у натоўн. Бездапаможна (Т. Бондар); N_n ад N_g \emptyset праз N_a і ў N_a: *Ад рэчкі мы цераз поле і ў лес (Т. Бондар).* Сірканстанты ў эліптычных сказах у большай ступені, чым іншыя кампаненты, утвараюць прапазіцыйную семантыку сказа. Пры пропусках дзеяслова часткова ролю прэдыката выконваюць эліптычна выражаныя розныя віды сірканстантаў (Adv Dir, Adv Dup, Adv Temp, Adv Qual і іншыя). Прапазіцыйная семантыка перамяшчэння можа ўтварацца камбінацыяй сірканстантаў са значэннем укавання на пункт перамяшчэння (Adv Dir) і без укавання на пункт перамяшчэння (Adv Dup). Прычым формы выражэння сірканстантаў могуць быць самымі рознымі: *Чы-тальная зала. Акно. І холад тут толькі перона. Снягоў галашэнне. Яно – за мною ў дзверы вагона (Л. Др. чько-Майсюк).*

Структура прапазіцыі можа пашырацца за кошт пацыенса. У такіх сказах перамяшчэнне ўспрымаецца як пажаданы працэс, ажыццяўляемы суб'ектам у дачыненні да пацыенса (актанта аб'ектнага тыпу). *Сакратар мяне да час (А. Макаёнак); Сушчэння, ты мяне ў Зубраўку, – скрыгаючы ад болі з зубамі, сказаў Бураў (В. Быкаў); Яны нас – на могілкі, – цётку і дачку Зыль. – А можа, у кар'ер (В. Быкаў).*

Структура прапазіцыі ў сказах змяшчае актыўны суб'ект, які ажыццяўляе перамяшчэнне ў прастору пацыенса. Асаблівасцю такіх сказаў з'яўляецца адценне ірэальнай мадальнасці, пры якім суб'ект перамяшчэння трансфармуецца ў пацыенс.

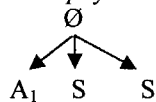
1.4. Чатырохкампанентныя мадэлі эліптычных сказаў неізаморфнай структуры

Прапазіцыя перамяшчэння можа рэалізавацца *неізаморфнымі эліптычнымі канструкцыямі*. У гэтым выпадку актанта выконваюць квазіролі, а сказ становіцца аднаасастаўным. Сказы *Клаву лепш бы ў вёску якую. Да бабы... (В. Быкаў); Як з хваробы я ачнуўся, Дзе ляжаць? Адкажны год! У Маскву мяне на курсы камандзіраў – і на фронт (П. Броўка); Я ж кажу, пан афіцэр, загадана ўсім на картош-ку (В. Быкаў); Зрабіць я, канечне, нічога не мог... Мне трэба было з імі разам (А. Дудараў); Куды ж яму болей (В. Быкаў); А ім – далей, праз рэкі і праз сосны (Г. Бураўкін)* змяшчаюць актанта толькі другія і трэція. Суб'ектныя актанта ў аднаасастаўных эліптычных сказах трансфармуюцца ў *пацыенс*, які ў структуры прапазіцыі адпавядае A_2 (Клаву, мяне) або A_3 (усім, мне, яму, ім). Трансфармацыя $A_1 \rightarrow A_2, A_3$ прадвызначае рэалізацыю гэтых кампанентаў у нетыповых сінтаксічных функцыях. Аналіз эліптычных сказаў з падобнай структурнай арганізацыяй дае падставы сцвярджаць, што актанта, акрамя функцыі суб'екта, ужываюцца ў ролі пацыенса, змяняючы пры гэтым граматычныя формы. Квазіроля пацыенса для актантаў суб'ектнага тыпу з'яўляецца характэрнай для эліптычных сказаў у беларускай мове. У такіх сказах эліпсаваны дзеяслоў мяняе значэнне стану (незалежны – залежны), прычым залежным кампанентам (пацыенсам)

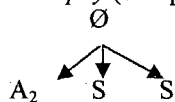
становіцца першы актанта. Неізаморфныя структуры ўжываюцца з мэтай утварэння прапазіцыі перамяшчэння суб'екта, якое ажыццяўляецца іншым суб'ектам або мяркуецца як пажаданае.

Калі параўнаць актанта-сірканстантныя структуры ізаморфных (двухсастаўных) і неізаморфных (аднасастаўных) сказаў, то можна ўбачыць, што іх колькасць склад не мяняецца:

Я – у Маскву на курсы
камандзіраў

У Маскву мяне на курсы
камандзіраў (П. Броўка)

Як бачна, у другім прыкладзе актанта першы пераходзіць у актанта другі, што ў беларускай мове адпавядае простаму дапаўненню, а суб'ект рэалізуецца ў сваёй мадыфікацыі – пацыенсе. Адзінае, што змяняецца ў падобных сказах, – стан эліпсаванага дзеяслова, і актыўны суб'ект пераходзіць у пасіўны пацыенс. Аднак прапазіцыйная семантыка перамяшчэння дамінуе ў сказе. На аснове прааналізаванага ілюстрацыйнага матэрыялу можна зрабіць выснову, што прапазіцыя перамяшчэння ў прасторы можа рэалізавацца як ізаморфнымі, так і неізаморфнымі эліптычнымі канструкцыямі.

1.5. Пяцікампанентныя мадэлі эліптычных сказаў ізаморфнай структуры

Структура прапазіцыі перамяшчэння ў эліптычным сказе можа змяшчаць *пяць кампанентаў*. У названых сказах структура прапазіцыі можа пашырацца за кошт як актантаў, так і сірканстантаў, якія характарызуюць перамяшчэнне. Прапазіцыя можа складацца з двух актантаў, двух сірканстантаў і эліпсаванага дзеяслова, у такім выпадку эліптычны сказ адпавядае мадэлі Ø

Мадэль можа рэалізавацца ў значнай колькасці схем, што залежыць ад якаснага складу актантаў і сірканстантаў. Прадуктыўнай у беларускай мове з'яўляецца рэалізацыя Pron_n з N_n і Adv Dir Adv Temp : *Дзень кожны я з стадам сюды, на балота* (З. Бядуля). Прычым абавязковымі для ўтварэння прапазіцыйнай семантыкі тут з'яўляюцца першы актанта (Pron Pers_n) і сірканстант месца (Adv Dir). Астатнія кампаненты – пацыенс, сірканстант часу – з'яўляюцца факультатывнымі і толькі пашыраюць і ўдакладняюць структуру прапазіцыі. Прапазіцыя перамяшчэння можа пашырацца за кошт факультатывнага сірканстанта мэты (Adv Fin): *Я тут з дачкой на справе* (А. Макаёнак). Сказ будзе адпавядаць схеме Pron Pers_n з N_n і Adv Fin .

Нярэдкімі з'яўляюцца выпадкі ўвядзення ў эліптычны сказ факультатывных сірканстантаў з розным значэннем. Акрамя першага актанта (A) і сірканстанта месца (Adv Dir) у структуру прапазіцыі могуць уваходзіць сірканстанты часу, адзін з якіх указвае на пэўную суаднесенасць перамяшчэння з момантам гутаркі. У сказах *Цяпер мы цябе ў шпіталь* (В. Быкаў); *Немцы пасля ўсіх у яму* (В. Быкаў) наяўнасць пацыенса ўказвае на ўздзеянне актыўнага суб'екта на пасіўны суб'ект, пры якім актыўны суб'ект «перамяшчае» ў прасторы пацыенс. Прыведзены пяцікампанентны эліптычны сказ рэалізуецца ў схеме Pron Pers_n з Pron Pers_g у N_n .

Семантычная структура з штырых канструкцый можа ўключаць актанта першы, сірканстант месца і два сірканстанты часу – факультатывныя кампаненты, якія ўказваюць на час ажыццяўлення перамяшчэння. У сказе *Прыгэла на пошту. Цёмна ў вачах. У Мінск напісала некалькі слоў. Пойшла тэлеграма на правадах. Лена той хвіля – зноўку дамоў* (П. Броўка) суб'ект (A_1) з'яўляецца актыўным і сам ажыццяўляе перамяшчэнне ў прасторы. Названы сказ адпавядае схеме N_n з $\text{Adv Temp Adv Temp Qnal Adv Dir}$, якая рэалізуе прапазіцыю перамяшчэння.

Прапазіцыйная структура можа змяшчаць актанта і тры сірканстанты са значэннем дынамічнай лакалізацыі. Першы актанта у такіх сказах указвае на асобу, якая ажыццяўляе перамяшчэнне, а сірканстант – на прасторавыя арыенціры, у межах якіх ажыццяўляецца перамяшчэнне. Пяцікампанентны эліптычны сказ *Я праз слухавое акно і на даху – на гарод* (В. Быкаў) рэалізуецца ў схеме Pron Pers_n з N_n на N_n на N_n .

Прапазіцыйная структура можа змяшчаць акрамя сірканстантаў месца сірканстанты спосабу дзеяння, якія хоць і з'яўляюцца факультатывнымі, аднак значна пашыраюць і ўдакладняюць семантыку сказа. Сказы *Я ярам-долам, каля жыта, цераз лета, з-за ракеты – Да цябе, хлапчына, напраткі* (Г. Бураўкін); *Насустрач ім – такой знаёмай рыскай – гусей цяжкая хвілістая ніць* (Т. Бондар); *Ну, а я без перасадкі на канікулы – дамоў* (А. Куляшоў); *Ён – кулём з елкі – ў снег...* (Т. Бондар) змяшчаюць сірканстанты спосабу дзеяння, якія ўказваюць на спосаб працякання перамяшчэння. Прыведзеныя сказы рэалізуюцца ў схемах Pron Pers_n з Adv Dir , да Pron Pers_g , Adv Qnal ; N_n з Adv Dir Pron Pers_n з Adv Qnal ; Pron Pers_n з Adv Qnal Adv Dir ; Pron Pers_n з N_n ў N_n .

Такім чынам, прапазіцыйная семантыка можа складацца з камбінацый розных па характары кампанентаў. Гэтыя кампаненты кампенсуюць апушчаны дзеяслоў і фарміруюць прапазіцыю перамяшчэння ў прасторы.

Як бачна, эліптычныя сказы ў беларускай мове могуць утвараць прапазіцыю перамяшчэння. Прапазіцыйнае значэнне фарміруецца

дзякуючы матэрыяльна выражаным актантам і сірканстантам, якія ў працэсе семантычнай каардынацыі паміж сабой і праяўляюць дзеяслоўную семантыку дзякуючы адваротнай валентнасці сірканстантаў. Рэалізацыя актанта-сірканстантнага комплексу адбываецца ў працэсе мадэлявання моўных адзінак сродкамі, уласцівымі гэтай мове. Сэнсавы комплекс, які ўтварае прапазіцыю перамяшчэння ў прасторы, рэалізуецца ў канкрэтных схемах сінтаксічных адзінак, уласцівых беларускай мове. Колькасць такіх схем у беларускай мове даволі вялікая. Гэта абумоўлена тым, што рэалізацыя сэнсавага задання (прапазіцыі) можа ажыццяўляцца рознымі сродкамі: ізаморфнымі і неізаморфнымі структурамі, марфалагізаванымі і немарфалагізаванымі членамі сказа. Феномен эліптычнага сказа заключаецца ў тым, што прапазіцыянальная функцыя перамяшчэння ў прасторы можа выражацца нулявой вербалізацыяй. Гэта значыць, што кампаненты семантычнай структуры названага сказа маюць моцную прамую і адваротную семантычную валентнасць.

2. Эліптычныя канструкцыі з прапазіцыяй статальнай лакалізацыі

Прапазіцыя эліптычных сказаў са значэннем статальнай лакалізацыі складаецца з комплексу непрэдыкатывных кампанентаў. Звычайна ў склад названай прапазіцыі ўваходзіць актанта аб'ектнага або суб'ектнага тыпу (Ag Object) і лакатыў (S Loc). Актанты ўказваюць на аб'ект або суб'ект, які размяшчаецца адносна пэўнага арыенціра. Названая структура эліптычнага сказа са значэннем статальнай лакалізацыі з'яўляецца мінімальна неабходнай: пры адсутнасці прэдыкатнага кампанента /быць/, /знаходзіцца/ прапазіцыянальную семантыку ўтвараюць непрэдыкатныя – у дадзеным выпадку аб'ект (суб'ект) і лакатыў. Названая прапазіцыя рэалізуецца толькі ў ізаморфных структурах.

2.1. Эліптычныя канструкцыі са значэннем статальнай лакалізацыі ў межах прасторавага арыенціра

Эліптычныя канструкцыі са значэннем статальнай лакалізацыі ў межах прасторавага арыенціра ўключаюць нулявы дзеяслоў і два матэрыяльна выражаныя кампаненты. Адметнасць семантыкі названых сказаў заключаецца ва ўказанні на канкрэтны арыенцір пры дапамозе пэўных злучнікаў у спалучэнні з лакатывам. Ясны склад кампанентаў у падобных сказах можа быць розным. Прапазіцыя можа ўключаць адушаўлены суб'ект (агэнс) і лакатыў Ag $\emptyset$ S Loc: *Твае салдаты тут, у акопах* (А. Дудараў); *Ля маці – дзеці: Лёдзя з мужам, Антось, Мікіта, Тамаш...* (Н. Гілевіч); *У засадае Баранаў Васіль* (А. Куляшоў); *Ноч. Снягі, як горы. На снягах салдаты 3 27-га Сібірскага палка* (П. Броўка); *Бацька – у атрадзе* (В. Быкаў); *Як ні скажаш, вельмі цяжка па кавалку зарабляць. На сяле ўсё немцы ў*

касках, а Міколы не чуваць (П. Броўка). Рэалізацыя семантычнай мадэлі можа ажыццяўляцца рознымі структурамі: Ag $\emptyset$ Loc $\rightarrow$ N_n $\emptyset$ Rel Adv; N_n $\emptyset$ ля N_i; N_n $\emptyset$ у N_i; N_n $\emptyset$ на N_i; N_n $\emptyset$ на N_i. Рэалізацыі прапазіцыянальнай семантыкі статальнай лакалізацыі не адрозніваюцца разнастайнасцю. Агэнс заўсёды выражаецца назоўнікам або займеннікам у форме назоўнага склону. У названых канструкцыях толькі лакатыў мае розныя формы выражэння. Лакатыў можа выражацца *назоўнікам з прыназоўнікам*: *А сват у хаце з жаніхом* (Н. Гілевіч); *На агародзе Хоня...* (І. Мележ); *Зноўку ў ліпавых начоўках дзіця і песня...* (Т. Бондар); *Прыслоўем: Яўхім дома...* (І. Мележ); *займеннікам з прыназоўнікам*: *З некуль выскачыў газік, пабег – сургунём; На ім – дзядзька Тамаш з велічэзным снапом* (П. Броўка); *прыслоўным займеннікам*: *Кінь буракі ды прыбярся...* *Сваты там...* (І. Мележ). Аднак формы выражэння лакатыва не змяняюць яго сінтаксічную ролю. Структура прапазіцыі лакатыў указвае на месца знаходжання суб'екта.

Прапазіцыя статальнай лакалізацыі можа ўключаць аб'ект (неадушаўлены прадмет) і лакатыў. Семантычная мадэль эліптычнага ўключае Object $\emptyset$ Loc. Структура названых сказаў не адрозніваюцца ад папярэдніх акрамя спосабаў выражэння аб'екта. Аб'ект у такіх сказах звычайна выражаецца назоўнікам: *На вуліцы – ластавак радасны чаргата* (Н. Гілевіч); *Хлеб – у дзяжы і на лапаце, На подзе ў пель, На стале, І на далонях шчаснай маці...* (Н. Гілевіч); *Там, на пэўна гай* (Н. Гілевіч); *Наперадзе – мосцік драўляны стары* (Н. Гілевіч); *І ўбачыў ружы...* *Скрозь і ўсюды – Духмяны квет, ружо-ва квет* (Н. Гілевіч). N_n $\emptyset$ у N_i; N_n $\emptyset$ Adv Dir, N_n $\emptyset$ Rel Adv.

Дыктумны змест падобных сказаў прадстаўлены элементарнай прапазіцыяй, якая ўключае суб'ект або аб'ект і лакатыў. Па сутнасці, названыя непрэдыкатывныя кампаненты і складаюць семантыку эліптычнага сказа. Семантычная структура такіх сказаў двухкампанентная.

2.2. Эліптычныя канструкцыі са значэннем статальнай лакалізацыі за межамі прасторавага арыенціра

Названая разнавіднасць эліптычных сказаў сустракаецца таксама вельмі часта. Семантычная структура гэтых сказаў не адрозніваецца ад папярэдніх і ўключае аб'ект або суб'ект і лакатыў. Адзінае адрозненне названых канструкцый заключаецца ў тым, што яны змяшчаюць адпаведныя прыназоўнікі, якія ўказваюць на тое, што суб'ект або аб'ект знаходзіцца па-за межамі прасторавага арыенціра. Часцей у такіх сказах ужываюцца злучнікі *за*: *За хмарай шыбай – неба сінява...* (Р. Баравікова); *За беражком – чыстая вада* (І. Мележ); *За лугам – магілёнскі, хмызняк і багна* (З. Бядуля); *Там, за снім ціхім борам, шмат засмучаных суніц* (А. Куляшоў); *Дарога – за ўяўнай мяжой* (Т. Бондар); *За шыбай – снежаньскі лядок...* (Р. Баравікова); ...*За дзе-*

равянаю канцавою вуліцаю – мураваны грымучы горад (К. Чорны) – Object $\emptyset$ S Dup $\rightarrow$ N_n $\emptyset$ за N_i; **ля**: ...Шышыны куст – ля хаты – на шляху (Р. Баравікова) – N_n $\emptyset$ ля N_g; **перад**: I палкоўнікава постаць у яго перад вачыма (П. Броўка) – N_n $\emptyset$ перад N_i; **побач**: Побач са сталом – канана (А. Макаёнак) – N_n $\emptyset$ побач са N_i.

У падобных сказах могуць ужывацца і іншыя злучнікі, што змяняе толькі форму выражэння лакатыва і не ўплывае на элементарную прапазіцыю эліптычнага сказа.

2.3. Эліптычныя канструкцыі са значэннем статальнай лакалізацыі паміж прасторавых арыенціраў

Сустрэкаюцца эліптычныя сказы са значэннем статальнай лакалізацыі паміж прасторавымі арыенцірамі. У падобных канструкцыях прапазіцыя статальнай лакалізацыі рэалізуецца пры дапамозе прыназоўнікаў **між**: На дзядзінцы сабраўся сход. Між дзядоў і жанчын – Цыбук... (Н. Гілевіч); Дачку ж маю ты знаў, Мальвіну? З дзіцяткам тут іх вечны сон. Вось і прыходжу на магілу. Унь – агароджа між сасон (Н. Гілевіч); На поплаве паміж лесу і ракі – вялікі яркі агонь (І. Козел) – N_n $\emptyset$ між N_g; **сярод**: Сярод іх – і мой няроўны почырк (Р. Баравікова); Сярод палаткаў – лугавіны (Н. Гілевіч) – N_n $\emptyset$ сярод N_g.

Прапазіцыя эліптычных сказаў са значэннем статальнай лакалізацыі можа ўскладняцца і іншымі кампанентамі. Пры гэтым структура дыктумнага зместу можа ўключаць іншыя віды сірканстантаў. Найчасцей склад прапазіцыі ўскладняецца сірканстантам часу S Temp. Пры гэтым эліптычны сказ мае або пэўную часавую суаднесенасць, або сірканстант часу ўказвае на паўтаральнасць падзей. У сказах I сягоння – восень (К. Чорны); Нібыто ўжэ і зіма (І. Мележ) N_n $\emptyset$ Adv Temp прапазіцыя ўключае сірканстанты часу сягоння, ужо, якія канстатуюць наяўнасць пэўных фактаў у момант гутаркі. Прычым факты гэтыя могуць абазначаць стан, апрадмечанае дзеянне або з'явы прыроды: На зары – толькі дрэў трыпантанне (Р. Баравікова); Штодня – музыкі, бал за балом (Р. Баравікова) – N_n $\emptyset$ Adv Temp. Прапазіцыя названых сказаў двухкампанентная: яна ўключае аб'ект і сірканстант часу.

Аднак структура прапазіцыі можа пашырацца за кошт факультатывных кампанентаў – сірканстанта спосабу дзеяння. Названы кампанент S Qnal удакладняе семантыку эліптычнага сказа, уносячы адценне спосабу дзеяння. Семантычная мадэль названага сказа змяшчае кампаненты Object $\emptyset$ S Loc S Qnal і рэалізуецца звычайна ў схеме N_n $\emptyset$ Adv Loc Adv Qnal: Травінка на губах – гарчынкая напроку (Т. Бондар); На кустоўі – ашмоццем – апратка (Т. Бондар); Сляды наперадзе – глыбока, густа (Т. Бондар); ...Дзве рукі – ля сэрца накрыж... (Н. Гілевіч).

Як бачна, эліптычныя сказы са значэннем статальнай лакалізацыі адрозніваюцца ад аналагічных сказаў са значэннем дынамічнай лакалізацыі. Розніца заключаецца ў характары прэдыката (нулявога) і характары прэдыкатыўных адносін паміж кампанентамі. Прапазіцыя эліптычных сказаў як аднаго, так і другога тыпу мае аднолькавую колькасць кампанентаў і ідэнтычную семантычную структуру Object (Subject) $\emptyset$ S Loc (S Dir). Аднак розніца заключаецца ў прыкмеце рэфэрэнтнасці адносна суб'екта або аб'екта. У структуры прапазіцыі са значэннем дынамічнай лакалізацыі актанта суб'ектнага тыпу маюць рэфэрэнтны характар. Рэфэрэнтнасць агенса Я – у атрад (В. Быкаў) праяўляецца ў суаднесенасці кампанента з аб'ектам рэчаіснасці. Акрамя таго, агенс Я з'яўляецца непрэдыкатыўным кампанентам у структуры сказа. Нерэфэрэнтны характар кампанента Шышыны куст – ля хаты (Р. Баравікова) тлумачыцца быццёвым характарам прапазіцыі аднаго сказа і тым фактам, што кампанент куст уваходзіць у структуру прэдыката. Увогуле сказы са значэннем быццёвай экзістэнцыі маюць пэўныя асаблівасці. Значэнне экзістэнцыі ў падобных сказах фіксуецца або па прастораваму, або па часавому параметрах. Аднак эліптычныя сказы з падобным значэннем маюць яшчэ адну асаблівасць: у іх актуалізуецца або лакатыў, або імя наглядзячы на нерэфэрэнтны характар.

3. Эліптычныя канструкцыі з прапазіцыяй актыўнага дзеяння

Эліптычныя канструкцыі са значэннем актыўнага дзеяння таксама часта сустракаюцца ў беларускай мове. Прапазіцыя семантыка эліптычнага сказа ўключае цэласны прэдыкатыўны комплекс, які змяшчае актанта і сірканстанты, што фарміруюць прэдыкатыўную семантыку. Асаблівасцю эліптычных сказаў з'яўляецца паўната дыктумнага зместу пры адсутнасці дзеяслова. Семантыка эліптычных сказаў актыўнага дзеяння складаецца з прапазіцыйна істотных кампанентаў. Колькасць названых кампанентаў павінна ўключаць як мінімум тры адзінкі: эліпсаваны дзеяслоў і два кампаненты, якія ўтвараюць семантыку сказа. Экспліцытна выражаныя кампаненты могуць утвараць розныя камбінацыі актантаў і сірканстантаў. Сярод эліптычных сказаў з названай прапазіцыяй вялікую групу складаюць канструкцыі са значэннем дзеяння.

3.1. Эліптычныя сказы з прапазіцыяй актыўнага дзеяння ізаморфнай структуры

Эліптычныя сказы з прапазіцыяй дзеяння могуць уключаць розныя актанта і сірканстанты, якія з'яўляюцца прапазіцыйна істотнымі. Прапазіцыйна істотнасць кампанентаў сказа заключаецца ў іх здольнасці ўтвараць пэўную семантыку без дзеяслова на аснове адваротнай валентнасці. Камбінацыя названых кампанентаў эліптычнага

сказа можа быць самая розная. Гэта залежыць ад характару семантычных актантаў і сірканстантаў.

Часта сустракаюцца прапазіцыі, якія ўключаюць *агєнс* (або аб'ект) і пэўны від *сірканстанта*. Пазіцыйная семантыка ў такіх канструкцыях можа складацца з двух кампанентаў: аб'екта дзеяння (*Object*) і сірканстанта месца (*AdvDir*). Семантычная мадэль сказаў змяшчае *Object* $\emptyset$ *AdvDir* і рэалізуецца ў схеме N $\emptyset$ на N_a Pron $\emptyset$ у N_a. У сказах *На сметнік – хлеб! Духмяны! І гэта ў нас, дзе сам народ – І гаспадар, і распарадчык Усіх багаццяў і дабrot!* (Н. Гілевіч); *Усе – ахвяры, Усе – ў агонь, у касцёр!* (Т. Бондар) прапазіцыйная семантыка прадстаўлена аб'ектам і сірканстантам месца, што дазваляе праявіцца ў глыбіннай структуры прэдыката са значэннем дзеяння. Названыя сказы з'яўляюцца трохкампанентнымі і не ўключаюць *агєнс* – утваральніка дзеяння. Такая з'ява часта назіраецца ў аднастаўных няпоўных сказах.

Прапазіцыя актыўнага дзеяння можа ўключаць і *агєнс*, пры гэтым структура эліптычнага сказа змяшчае чатыры кампаненты, а сам сказ становіцца двухсастаўным. *Ты граматы лепш – у печ. Гэта не забаўка* (В. Быкаў) – Pron Pers N_a $\emptyset$ – у N_a. Семантычная мадэль названага сказа ўключае кампаненты *Ag Object* $\emptyset$ *AdvDir*, якія рэалізуюцца ў схеме. *Агєнс* выконвае семантычную функцыю ўтваральніка дзеяння, аб'ект *грамату* і сірканстант месца ў *печ* канчаткова канкрэтызуюць апушчаны дзеяслоў і вызначаюць яго семантычны модуль (у дадзеным выпадку семантычны модуль апушчанага дзеяслова адпавядае семе /кінуць/).

Аналагічным чынам фарміруецца прапазіцыйная семантыка ў сказе *Спеліць, спеліць сонца ягаду – ажыну. Сонца – не ў аконца, еду на чужыну* (Р. Баравікова). Прапазіцыя дзеяння прадстаўлена тут *агєнс*ам і сірканстантам месца *Ag* $\emptyset$ *AdvDir* і рэалізуецца ў схеме N_n $\emptyset$ не ў N_g. Названая семантычная мадэль можа пашырацца за кошт бенефіцыенса *Ag* $\emptyset$ *Ben AdvDir* (Pron Pers $\emptyset$ Pron Pers_d у N_n), які ўдакладняе асобу, дзеля якой ажыццяўляецца пэўнае дзеянне. *Ма вам – у баковачы. – Не трэба. Нам вось тут. На лаўках* (І. Мележ).

Акрамя сірканстанта месца, прапазіцыя актыўнага дзеяння можа ўключыць *пацыєнс*, які ўказвае адушаўлены аб'ект, на які накіравана дзеянне. *Пацыєнс* пашырае семантычную мадэль сказа *Pat* $\emptyset$ *AdvDir* і ўдакладняе змест прапушчанага прэдыката. Гэтая семантычная мадэль рэалізуецца ў вялікай колькасці схем, што абумоўлена граматычнымі формамі кампанентаў эліптычнага сказа: *Во парадчык пайшлі! ...Яго...у міліцыю!* (М. Матукоўскі) – Pron Pers_g $\emptyset$ у N_a; *Сыночак! Куды ж гэта цябе* (І. Козел) – Pron Pers_g $\emptyset$ *Rel Adv*.

Пацыєнс як састаўны кампанент прапазіцыйнай семантыкі адыгрывае значную ролю ў фарміраванні семантыкі эліптычнага сказа. Пацыєнс, з'яўляючыся элементам працэсуальнай прэдыкацыі, называе

вае ўдзельніка сітуацыі, на якога накіравана актыўнае дзеянне. У сказах *Пацарствеу – «Слон», а потым «Асла» на яго месца* (А. Макаёнак); *Яе, – кінуў ён на Сцепаніду, – нікуды за парог* (В. Быкаў) (N_a $\emptyset$ на N_g; Pron Pers $\emptyset$ *Pat Adv*) семантычную функцыю актыўнага дзеяння ўтвараюць семантыка-сінтаксічныя адносіны *Pat* – *AdvDir*, што ўказвае на іх прапазіцыйную істотнасць.

Значную ролю ў фарміраванні прапазіцыі актыўнага дзеяння адыгрываюць *сірканстанты спосабу дзеяння S Qnal*. І гэта невыпадкова. Працэсуальныя прэдыкаты звычайна ўключаюць у сябе кампаненты, якія ўказваюць на спосаб працягання працэсу. У эліптычных сказах наяўнасць такіх кампанентаў у агульнаабавязковай, бо менавіта яны ўтвараюць прапазіцыйную семантыку пры нульвай пазіцыі дзеяслова. Кампазіцыя семантычных кампанентаў яго можа быць самай рознай. Аднак часцей за ўсё выкарыстоўваюцца эліптычныя сказы, семантычная мадэль якіх уключае наступныя кампаненты *Ag* $\emptyset$ *S Qnal*. У творах мастацкай літаратуры гэкія сказы ўжываюцца параўнальна часта. Сірканстант спосабу дзеяння можа выражацца рознымі часцінамі мовы, а семантычная мадэль можа рэалізавацца ў некалькіх схемах: *Бацька нездарыў, дык я – адзін* (К. Чорны) – Pron Pers $\emptyset$ *Nun Adv*; *Радуйся, што з'ява – на шматкі...* *Ад надрыўных думак і дыхання* (Р. Баравікова) – N_n $\emptyset$ N_a; *Як хто, а я – па-свойму* (І. Мележ) – Pron Pers $\emptyset$ *Adv Qnal*; *Не былое ажывае, а старадаўняе – за шмат вякоў ад гэтае сулютнае сустрэчы. Бальшак – да Замчышча, агні – вячком, пач планянак* (Т. Бондар) – N_n $\emptyset$ *S Qnal*. Прапазіцыйная семантыка ў названых сказах характарызуецца семантыка-сінтаксічнымі адносінамі *агєнса* і сірканстанта спосабу дзеяння *Ag* – $\emptyset$ – *S Qnal*.

У сказах з падобнай прапазіцыяй назіраецца і іншая канфігурацыя структурных кампанентаў. У эліптычным сказе можа мець экспліцытнае выражэнне звязваючая частка састаўнога дзеяслоўнага выказніка. Экспліцытна выражаная частка можа змяшчаць мадальнае значэнне, указваючы пры гэтым на граматычныя формы нульвога выказніка: *Я спрабавала – і без маскі, і без спецвопраткі, як многія* (М. Матукоўскі) – Pron Pers – без N_g.

Як паказваюць назіранні, прапазіцыйная семантыка эліптычнага сказа ўключае ўвесь прэдыкатывны комплекс, у якім актантаў і сірканстанты на аснове адваротнай валентнасці і ўтвараюць семантыку сказа.

Вялікую групу складаюць эліптычныя сказы, прапазіцыя якіх змяшчае *агєнс* і *аб'ект (Ag Object)*. Гэта семантычная мадэль прадстаўлена рознымі мадыфікацыямі эліптычных сказаў, у якіх семантычны комплекс прадстаўлены самымі рознымі часцінамі мовы і граматычнымі формамі. Аб'ект у семантычнай мадэлі сказа адыгрывае значную ролю: ён кваліфікуе семантыку нульвога выказніка, стан або семантычныя адносіны. Сказы з падобнай семантыкай могуць

складацца з трох кампанентаў. У сказах *Гэта ж дорага, мусіць, — спалохалася Сцепаніда. — Во, хадзіць няма ў чым. У Хведзькі баішмакі разарваліся, а ён — скрынку!* (В. Быкаў); *Раптам наш маленькі Уладзік — за начальніка руку* (П. Броўка) агенс і аб'ект дзеяння апісваюць семантыку дзеяння суб'екта, накіраванае на неадушаўлёны аб'ект, якое носіць фізічны характар. Названая мадэль у беларускай мове можа быць прадстаўлена значнай колькасцю схем: $\text{Pron Pers } \emptyset \text{ N}_a$; $\text{N}_n \emptyset \text{ за N}_a$. Такім чынам, семантыка дзеяслова прапазіцыяльных адносін фарміруецца за кошт узаемадзеяння семантычных складаючых агенса і аб'екта. Спосабы выражэння агенса і аб'екта могуць быць самыя розныя: *Вось гэта дзела: зяць на парог, цешча — за бутэльку* (М. Матукоўскі) — $\text{N}_n \emptyset \text{ за N}_a$. Аднак спосаб выражэння не ўплывае на семантычныя адносіны паміж агенсам і аб'ектам, таму глыбінная структура сказа не змяняецца. У канструкцыях, дзе агенс змяшчаецца ў папярэднім сказе або вядомы з сітуацыі, прапазіцыяная семантыка ўтвараецца ў выніку ўвядзення ў семантычную мадэль сірканстантаў. Падобныя сказы адпавядаюць семантычнай мадэлі $\text{Object } \emptyset \text{ S Dir}$: *Убегла ў накой. Кнігі, шыйкі са стала — на падаконнік. Стол — ад сцяны. На стол — чысты настольнік* (І. Мележ); *Забіты. Дзве кулі. Адна ў грудзі, другая ў жывот* (В. Быкаў) — і рэалізуюцца ў схемах $\text{N}_n \emptyset \text{ на N}_a$; $\text{Pron Num } \emptyset \text{ у N}_a$. Відавочна, што рэалізуючыся ў розных структурных варыянтах, названыя вышэй эліптычныя сказы могуць быць аб'яднаны ў адзін клас прапазіцыянай семантыкі.

Прапазіцыя актыўнага дзеяння можа ўтварацца шляхам увядзення ў семантычную мадэль сказа *адрасата*. У такіх выпадках мадэль сказа складаецца з чатырох кампанентаў $\text{Ag } \emptyset \text{ Adr Object}$. Адрасат у названых сказах з'яўляецца абавязковым прапазіцыяна істотным кампанентам, наяўнасць якога «патрабуе» семантычная валентнасць нулявога дзеяслова: *Таты і мамы гэтых дзетак запускаяць касмічныя караблі, лятаюць на рэактыўных самалётах. А мы іх дзецял — грабелькі, лапаткі, тачкі* (М. Матукоўскі) — $\text{Pron Pers}_n \emptyset \text{ N}_d \text{ N}_z$; *Куды мы вернем якую-небудзь кантору, а вам — цяць пакояў* (А. Макаёнак) — $\text{Pron Pers } \emptyset \text{ Pron Pers}_d \text{ N}_a$; *Я вас пажыццёва забяспечваю ўсёй чыстай вадой, а вы мне — сваю карону* (А. Макаёнак) — $\text{Pron Pers}_n \emptyset \text{ Pron Pers}_d \text{ N}_a$.

Прапазіцыя актыўнага дзеяння ўтвараецца ў падобных эліптычных сказах на аснове ўзаемадзеяння агенса, адрасата і аб'екта. Такая кампазіцыя семантычных кампанентаў прадвызначае актыўнае дзеянне агенса, накіраванае на суб'ект і прызначанае адрасату. Граматычнае выражэнне названых кампанентаў можа быць самым розным у беларускай мове. Аднак найбольш часта агенс і адрасат выражаюцца асабовымі займеннікамі або назоўнікамі, аб'ект выражаецца назоўнікам: *Я ле замкну, а ключык — вам...* (А. Макаёнак) — Pron Pers_n

$\emptyset \text{ Pron Pers}_d \text{ N}_a$; *Я табе — і дошкі, і шыфер. Жонку ў санаторый* (А. Дзялендзік) — $\text{Pron Pers}_n \emptyset \text{ N}_a$.

Мадэль эліптычнага сказа з прапазіцыяй актыўнага дзеяння можа змяшчаць і тры кампаненты. Гэта адбываецца ў тых выпадках, калі эліптычны сказ з'яўляецца пэўна-асабовым і агенс у сказе адсутнічае. Мадэль падобнага сказа складаецца з аб'екта, нулявога дзеяслова і адрасата — $\text{Object } \emptyset \text{ Adr}$ і рэалізуецца ў вялікай колькасці мадыфікацый: — *А потым маршал Зорку дастае...* *Гэтыя — табе, капітан...* (А. Дудараў) — $\text{Rel}_{na} \emptyset \text{ Pron Pers}_d$; *Пётр Іванавіч, чаю табе мацнейшага?* (А. Дзялендзік) — $\text{N}_g \emptyset \text{ Pron Pers}_d$; *Калі ўдасца — табе найперш аўтамат...* *Далей — правядзенная наградка. Ну, і ў атрад, вядома, сходу* (В. Быкаў) — $\text{N}_a \emptyset \text{ Pron Pers}_d$; *Першы экзэмпляр — ім, а копія — мне, і за тое дзякуй* (А. Макаёнак) — $\text{N}_a \emptyset \text{ Pron Pers}_d$; *Толькі скажы яму, каб дзве фота артачкі. Адно — сабе, а другую ў клуб* (А. Макаёнак) — $\text{Pron } \emptyset \text{ Pron Pers}_d$; *І Аўласавым коням — дваіную порцыю аўса* (А. Макаёнак) — $\text{N}_g \emptyset \text{ N}_d$. Адрасат у названых сказах часцей за ўсё выражаецца асабовым займеннікам у форме давальнага склону. Семантыка актыўнага дзеяння ў прыведзеных прыкладах базіруецца на аснове суўзначэння прапазіцыяных кампанентаў, прычым адрасат (*Ад*) уключае адну з галоўных роляў: указвае асобу, на каго накіравана дзеянне, выражанае эліпсаваным прэдыкатам.

Мадэль сказа з семантыкай актыўнага дзеяння можа ўключаць каагенс, які кваліфікуе агенс і ўказвае на сумеснасць актыўнага дзеяння — $\text{Ag Sarg } \emptyset \text{ Object}$. Рэалізацыя названай мадэлі ў беларускай мове можа быць самай рознай: *Мы з вамі — адну вялікую справу* (А. Дзялендзік) — $\text{Pron Pers}_n \text{ з Pron Pers}_d \emptyset \text{ N}_a$. Прапазіцыяная семантыка ў такіх сказах адпавядае суме значэнняў каагенса і аб'екта.

Семантычная мадэль эліптычнага сказа можа ўключаць *інструмент дзеяння* (*Instr*). Інструмент характарызуе прэдыкат і ўдакладняе семантыку прапазіцыі. Мадэль такога сказа звычайна змяшчае агенс, інструмент, аб'ект і нулявы дзеяслоў — $\text{Ag } \emptyset \text{ Instr, Object}$. Аднак колькасць кампанентаў мадэлі не заўсёды з'яўляецца пастаяннай: могуць адсутнічаць агенс або аб'ект у залежнасці ад кантэксту. У сказе *Каб ён быў мой сваяк — я б яго — памялом з дому* (В. Быкаў) — $\text{Pron Pers}_n \emptyset \text{ Pron Pers}_g \text{ N}_1 \text{ з N}_a$ прапазіцыяная семантыка змяшчае максімальную колькасць кампанентаў: агенс, аб'ект і прыладу. Сказ *Ты што біцца захачеў? Дык можаш галавой аб вугал* (А. Макаёнак) змяшчае сродак, аб'ект і агенс, выражаны ў прапазіцыі.

Сказы з актантамі інструментальнага характару могуць трансфармавацца пэўным чынам. Часцей за ўсё трансфармуецца склонавыя формы назоўнікаў. У сказе *Казаў: маленькі, курчавы — як накаёвы сабачок. Але на выгляд — надта бравы! І на Адама — кулачок* (Н. Гілевіч) — на $\text{N}_g \emptyset \text{ N}_a$ трансфармуецца назоўнік *кулачком* → *кулачок*, што абумоўлена метрыка-рытмічнай арганізацыяй верша.

Мадэль эліптычнага сказа са значэннем актыўнага дзеяння можа ўключаць *партатыў* (Part), які ўказвае на адносіны паміж агенсам і іншымі кампанентамі актантага тыпу. Мадэль падобных сказаў складаецца звычайна з агенса, нулявога дзеяслова, партатыў і сірканстант месца (Ag ø Part S Dir). Аднак колькасць кампанентаў можа вар'іравацца ў залежнасці ад семантычнай функцыі прэдыката. У сказе *З якога часу ў вас агентам гэтая жанчына?* (В. Быкаў) – $3 N_g$ у Pron Pers ø $N_1 N_n$ партатыў *агентам* фарміруе прапазіцыянальную семантыку дзеяння сумесна з іншымі экспліцытна выражанымі кампанентамі.

Літаратура

1. Адмони, В. Г. Основы теории грамматики / В. Г. Адмони. – Л., 1964. – 238 с.
2. Багдасарян, В. Х. К вопросу об имплицитном в языке / В. Х. Багдасарян // Философия и методологические вопросы науки: сб. ст. / Акад. наук Армян. ССР, Ин-т философии и права; отв. ред. Г. А. Чеворкян. – Ереван, 1977. – С. 96–108.
3. Блох, М. Я. Неполное и вторично полное предложения как строевые элементы разговорной речи / М. Я. Блох // Теория и практика лингвистического описания разговорной речи: межвуз. сб. науч. тр. / редкол.: Ю. М. Скребнев [и др.]. – Горький, 1987. – С. 13–20.
4. Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова: сінтаксіс, пунктуацыя / Л. І. Бурак. – Мінск, 1987. – 320 с.
5. Гапова, Е. И. Контекстные средства актуализации имплицитных темпоральных значений / Е. И. Гапова // Коммуникативный аспект: процессы и единицы: межвуз. сб. науч. тр. / Рост. гос. пед. ун-т; отв. ред. Л. В. Шишкова. – Л., 1991. – С. 25–31.
6. Дубовцева, Т. Ф. Семантизация эллиптических конструкций как условие их функционирования в диалоге / Т. Ф. Дубовцева // Взаимодействие социальных и структурных факторов в языке и речи: сб. ст. / Саратов. ун-т; отв. ред. Л. И. Баранникова. – Саратов, 1988. – С. 79–84.
7. Соловьёва, А. А. Эллипсис и перенос функций в сфере предикативных обстоятельственных отношений в сложном предложении современного русского языка / А. А. Соловьёва // Ученые записки: межвуз. сб. ст. / Куйбышев. гос. ун-т; отв. ред. Е. С. Скобликова. – Куйбышев, 1982. – С. 97–104.
8. Фоминых, Б. И. Типы эллиптических предложений в русском языке и их эквиваленты в чешском / Б. И. Фоминых // Вопросы современного русского языка и диалектологии: сб. ст. / Свердл. гос. пед. ин-т; отв. ред. В. Н. Свешникова. – Тюмень, 1965. – С. 99–114.
9. Ширяев, Е. Н. Основы системного описания незамещённых синтаксических позиций / Е. Н. Ширяев // Системный анализ значимых единиц русского языка: синтаксические структуры: межвуз. сб. / Краснояр. ун-т; науч. ред. В. А. Белошапкова. – Красноярск, 1984. – С. 11–21.

Т. Л. Чахоўская

МЕТАДЫ ДАСЛЕДАВАННЯ Ў МЕТОДЫЦЫ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ЯК ЗАМЕЖНАЙ

Метады даследавання – гэта спосабы пазнання і вывучэння рэчаіснасці. У дачыненні да навучання беларускай мове як замежнай такія метады выкарыстоўваюцца пры вывучэнні навучальнага працэсу з мэтай павышэння яго эфектыўнасці.

Традыцыйна метады даследавання падзяляюцца на агульныя і прыватныя (спецыяльныя). Прымяненне першых мае даволі універсальны характар, нягледзячы на тое, што іх выкарыстанне ў кожнай навуковай дысцыпліне пэўна адлюстроўваць асаблівасці гэтай дысцыпліны. Прыватныя метады характарызуюць спецыфіку той дысцыпліны, у якой яны прымяняюцца.

Метады, якія прымяняюцца на тэарэтычным узроўні	Метады, якія прымяняюцца на эмпірычным узроўні
1. абстрагаванне	1. аналіз навукова-метадычнай літаратуры
2. аналіз і сінтэз	2. навуковае назіранне і абагульненне вопыту
3. параўнанне	3. гутарка
4. дэдукцыя і індукцыя	4. доследнае навучанне
5. малодля адзіна	5. эксперыментальнае навучанне
6. эксперыментальнасць	6. анкетаванне
	7. тэставанне
	8. хранаметраванне
	9. статыстычны аналіз эксперыментальных вынікаў

У метадычных даследаваннях значная ўвага надаецца выкарыстанню эмпірычных метадаў, паколькі пры іх дапамозе даследчыкі імкнуцца правесці эфектыўнасць новых канцэпцый выкладання замежных моў і спосабаў авалодання імі.

Аналіз навуковай літаратуры – гэта найбольш даступны і адначасова складаны метады даследавання, паколькі ён патрабуе ад выканаўцы высокай працаздольнасці і ўмення крытычна ацэньваць працытаны матэрыял з улікам абранай тэмы даследавання. Метады вымагае і пэўных навыкаў працы з літаратурай: умення рабіць выпіскі, канспектаваць, групаваць матэрыял згодна з планам работы. Асноўная мэта даследавання пры аналізе навуковых крыніц заключаецца ў зборы навуковай інфармацыі па тэме, вызначэнні дасягненняў і наяўных меркаванняў па пэўнай праблеме ў абранай навуковай галіне, што дазваляе вызначыць перспектывы даследавання і сфармуляваць гіпотэзу.

Ад умення студэнтаў працаваць з навуковай літаратурай залежыць якасць іх навуковых даследаванняў: курсавых, выпускных і дыпломных работ, выступленняў на семінарах і навуковых канферэнцыях з дакладамі і паведамленнямі.

«Божухна, які здольны чалавечак! І слоўкі ўсе свае, родненькія» (Н. Ю. Паўлоўская).....	4	Купрэва Т. І. Прыназоўнік у асвятленні сучасных тэарэтычных і практычных граматык.....	108
I. «Жыццё... ды што жыццё такое?»		Лукашанец А. А. Праблемы марфемнага аналізу ў сучаснай беларускай мове.....	116
<i>Міхневіч А. Я.</i> З плыні часу.....	7	Ляшук В. М. Мова фальклору ў функцыянальнай моўнай дыферэнцыяцыі.....	118
<i>Шчэрбін В. К.</i> Кароткі нарыс навукова-педагагічнай і навукова-арганізацыйнай дзейнасці доктара філалагічных навук, прафесара, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь у галіне навукі і тэхнікі Арнольда Яфімавіча Міхневіча.....	10	Любецкая К. П. Лексічныя змены ў беларускай медыцынскай тэрміналогіі XX ст. (на матэрыяле лексікаграфічных крыніц).....	118
II. «На свеце тайн такіх няма, Што асталіся б не раскрыты...»		Малько Р. Н. «Этымалогічныя» прыставки.....	133
<i>Абабурка В. У.</i> Утварэнне адфразеалагічных адзінак у навуковай літаратуры.....	36	Мартынов В. В. Конфуций сказаў.....	136
<i>Ананіч Дз. У., Куліковіч У. І.</i> Лексіка, якая абазначае гукі нежывой прыроды ў мове твораў У. Караткевіча.....	39	Мельнікава Л. А. Прадучыраванне пісьмовай інфармацыі ва ўмовах беларуска-рускага двумоўя (сацыялінгвістычны аспект)...	140
<i>Бадзевіч З. І.</i> Лексічныя параўнанні ў мове твораў І. Навуменкі.....	43	Назаранка Ю. В. Да пытання аб тэрміналогіі сістэмы «малых маўленчых жанраў».....	144
<i>Балотнікава С. М.</i> Да пытання аб упарадкаванні тэрміналагічных сістэм у сучаснай беларускай мове: лексікаграфічны аспект.....	48	Норман Б. Ю. Логіка мовы в зеркале народной мудрости (на матэрыяле беларускіх паремій і фразеологізмаў).....	148
<i>Белакурская Ж. Я.</i> Коласазнаўства: стан і перспектывы.....	51	Паўлоўская Н. Ю. Кагнітыўна-камунікатыўныя параметры катэгорыі модалнасці.....	154
<i>Бурак І. Л.</i> Тэкстаўтваральная функцыя злучніка <i>ды</i> ў мове мастацкай літаратуры.....	58	Савіцкая І. І. Славянскія нацыянальныя мовы: лексікаграфічны аспект.....	160
<i>Важнік С. А.</i> Станаўленне сінтаксічнай нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы: працы А. Я. Міхневіча па культуры маўлення і арталогіі.....	60	Савіцкая І. І. Змены слоўнікавага складу і граматычнага ладу беларускай мовы: да пастаноўкі праблемы.....	164
<i>Гируцкий А. А.</i> Ситуация двуязычия в художественном тексте.....	64	Садоўская А. Л., Сянько Н. С. Лексіка-семантычная характарыстыка беларускіх фразеалагізмаў тэматычнага кола 'разумовая дзейнасць чалавека'.....	165
<i>Горлатов А. М.</i> Нестандартность как фактор структурирования рекламно-речевых ситуаций.....	69	Менкевич В. И. Антикоммуникативность как объект инкогнитивной лингвистики.....	170
<i>Гуцева О. И.</i> Особенности номинации в ученическом и студенческом жаргоне (на материале польского языка).....	73	Суша Т. М. Аб некаторых аспектах этнацэнтрызму перакладнога двухмоўнага слоўніка (англійска-беларускі слоўнік).....	175
<i>Доўгаль А.</i> Роля прасадыхных сродкаў у выражэнні эмоцыі.....	78	Найка Н. У. Класіфікацыя тыпаў прапазіцый эліптычных сказаў.....	178
<i>Зур Г. І.</i> Выклікавыя выказванні як эматыўныя адзінкі (на прыкладзе мастацкіх тэкстаў нямецкай мовы).....	84	Чахоўская Т. Л. Метады даследавання ў методыцы выкладання беларускай мовы як замежнай.....	199
<i>Канюшкевіч М. І.</i> Рээстр беларускіх прыназоўнікаў і іх аналагаў: функцыянальная граматыка рэальнага ўжывання.....	88	Чахоўскі Г. К. Методыка выкладання беларускай мовы інашаземцам як вучэбная, навуковая і практычная дысцыпліна.....	204
<i>Качан Н. У.</i> Структура прапазіцыі простага сказа.....	93	Шкілёнак В. Я. Вербоды ў газетным тэксце.....	223
<i>Коваль В. И.</i> Homo ridens: к вербализации гендерно маркированного смеха в художественном тексте.....	97	Якуба С. М. Фарміраванне этнакультурнай кампетэнцыі пры вывучэнні словаўтварэння ў школе.....	226
<i>Кузьміч А. В.</i> Перенос значения и выражэнне колькасных адносін... 102			